

The sociological criticism of Yusuf Sibai's novel *Nahnu La Nazra'a al-Shok* according to Lucien Goldman's genetic structuralism

Sogand Nasrollahi, MA in Arabic Language & literature, University of Guilan, Iran

Seyyedeh Akram Rakhshandenia^{1*}, Associate Professor in Arabic Language and Literature, Guilan of University, Iran

Seyyed Esmaeil Hoseini Ajdad, Associate Professor in Arabic Language and Literature, Guilan of University, Iran

Received:24-01-2024

Accepted: 12-08-2024

Introduction: In this research, we intend to examine the basic concepts of Lucien Goldman's constructivist theory of development in terms of meaningful structure, author's worldview, problematic hero, and dialectics. Sociological criticism is among the critical theories that have formed in the interactive field between literature and social sciences. Of the main principles of this criticism is the study of literary structure and society. Sociological critics have defined different theories in line with this criticism since long. Some of them have only dealt with literary work's content, and some have paid attention to the form of literary works. Eventually a cohesive theory was devised in which the reciprocal effect of form and content of literary work was dealt with. As this theory believes, the writer is influenced by his or her society in creating a literary work, and the literary work also affects the social environment. Gyorgy Lukacs and Lucien Goldman are among the theoreticians of this approach.

Goldman made a fundamental change in sociological criticism by presenting the genetic structuralism theory. By stating that the writer alone does not determine the text structure and advancement of inner text events, he emphasized other people's role in the society. He stated that literary work is an extra-individual product that society elements have influential roles in along with the writer. In order to study literary works, Goldman presented principles such as problematic character, significant structure, and reifying phenomenon.

Goldman called his method "evolutionary constructivism" in that it examined the structures of the work and its relation to mental constructs. It was called evolutionary in that it explained the reason for the emergence of these structures on the basis of historical conditions. By choosing this title, Goldman also emphasized the difference between his method and popular sociology and constructivist formalism. In popular sociology, the literary work was considered a reflection of the content of collective consciousness. As a result, the relationship between the two was examined at the content level. However, in the formative constructivist method, the literary work is not a reflection of collective consciousness; rather, it is

¹- Corresponding Author Email: rakhshandeh1982@yahoo.com

considered its constructor and coordinator, and their relationship is examined at the level of structures, not at the level of content alone.

Methodology: In this research, effort has been made to study the novel *Nahnu La Nazra'a Al-Shok* with a descriptive-analytic approach in the framework of sociological criticism based on Lucien Goldman's genetic structuralism

Results and discussion: The results of the study indicate that Yusuf Sibai, influenced by Egypt's social environment, problems and social realities inside the society, has written this novel in order to show the reader the problems of Egypt's traditional class. One of the results of this research is that the basic concepts of Goldman's theory, both in the receiving stage and explained by Yousef Al-Sabai, have been widely reflected in this novel. Thus, the basic concepts of Goldmann's constructivist theory of development are fully evident in this novel. The meaningful structure in the sense of belonging to the Egyptian society and the author's worldview in the concept of an integrated view of the reality of his society and dialectic, ie the relationship between society and the individual, is well seen in this novel. Transcendental actor means all the people who are the creators of this work, and the problematic hero of the novel is depicted in accordance with Goldman's patterns, all of which are in the receiving stage. In the description stage, the author expresses social and political issues and studies the political and social structure of the society. According to the position of Egyptian women in that period, we can point to problems such as discrimination, inequality and non-observance of justice, problems in the field of marriage, divorce, and child custody. Yusuf al-Saba'i portrays all these issues well in his novel.

Conclusion: Since the novel has a social theme, Yusuf al-Saba'i, as the author of the work, has tried not to merely reflect his view of the society in the novel; rather, he speaks of the realities of that period in a social space, and his use of real consciousness in the text of the novel is a proof of this claim. As for the people who were aware of social problems, he used them without exception in the text of the novel. Al-Saba'i has been able to reflect the society and social issues prevailing at that time. In fact, his novel is a reflection of the society, people and social issues

Keywords: Sociological criticism, Lucien Goldman, Genetic structuralism, Yusuf Sibai, *Nahnu La Nazra'a Al-Shok*.

References

- Abdi, S. (2012). A sociological approach to the works of Tahir Watar (case study: "Al-Zelzal" novel based on Lucien Goldman's model). *Lasan Al-Mobin Quarterly*. No. 7. pp. 206-236. (In Persian)
- Al-Antaki, Y. (2009). *Sociology of Literature, Mechanisms & Epistemological Background*. 1st ed. Cairo, Royat Ielnashar va al-tozi'. (In Arabic)
- Al-Sabaei, Y. (1969), *Nahn la Nazra al-Shouk*, vol. 1 & 2. (In Arabic)
- Asfour, J. (1981). *Gara'at fi Lucien Goldman an Al-Baniwiyyah Al-Tolidiya*. Al-Fusul. Vol. 1. No. 2. pp. 84-100. (In Arabic)
- Asghari Hasanklou, A. (2008). The course of sociological theories of literature. *Journal of Literature Research*. No. 4. pp. 63-33. (In Persian)

- Badran, M. (2000). *Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt*. trans. Ali Badran. Egypt: Al-majles al-a'la lelseghafat .
- Bascadi, J. (1986). *Formative Structuralism & Lucien Goldman* (from the Collection of *Formative Structuralism & Literary Criticism*). trans. Muhammad Sabila, 2nd ed. Beirut: Moa'seseh al-abhas al-arabiey .
- Darvishi, D. (2014). The differences between the dialectical methods of Socrates & Plato. *Majjaleh Mantegh Pazhouhi*. Year 2. No. 2. pp. 49-75. (In Persian)
- Goldman, L. (2010). *Ilah al-Khafi*. Trans. Zubaydah al-Qazi. Vol. 1. Damascus: Al-Haiyat al-amah Al-Soria lelketab.
- Goldman, L. (2002). *Sociology of Literature* (In defense of the sociology of the novel). Trans. Mohammad Jafar Poindeh, Tehran: Cheshme Publishing House .
- Ibradshah, S. (2019). Manabe' al-adab al-nasvi bayn al-rafaz va al-ta'eed va bedayat fi al-vatan al-arabiyeh. *Ihālat Magazine*, Algeria, No. 3, pp. 225-243. (In Arabic)
- Mahmoudi, F., Sharafkhah, M. & Pirouz, Gh. (2019). Goldman's formative structuralism as a method in the criticism of works of visual arts (case study: photographs of the Qajar period). *Scientific-Research Quarterly of Literary Criticism*. No. 48. pp. 143-174. (In Persian)
- Mokhtari, M. (2019). Content analysis of Mohammad Reza Bayrami's "Atash Be Ekhtiar" based on the sociology of the novel of George Lukacs & Lucien Goldman. *Literature and Interdisciplinary Research of Humanities and Cultural Studies Institute*. No. 1. pp: 284-302. DOI: <https://doi.org/10.30465/lir.2019.3836> (In Persian)
- Nadim Khushfat, M. (1977). *Ta'sil alnas*. Markaz Al-nama Al-Hadari. (In Arabic)
- Nasr Esfahani, M. & Shami, M. (2009). Sociological criticism of Mahmoud Dolatabadi's "The Empty Place of Seluch". *Journal of Applied Sociology*. No. 4. p. 151. (In Persian)
- Saadawi, N. (1980). *The Naked Face of Arab Woman*. Trans. Majid Froutan & Rahim Moradi. Tehran: Rozbahan Publishing House.
- Shaalán, A. (2008). *Al-Manhaj al-ejtemae' va tahavolate men solte al-ideologia ela faze' al-nas*. 1st ed. Jordan: Alam al-kotob al-hadis. (In Arabic)
- Shahbazi, A. et al. (2013). Criticism of the formative structuralism of Ahmad Mahmoud's "Neighbors", *Specialized Quarterly Journal of Fiction Studies*. No. 3. pp. 66-91. (In Persian)
- Shahid, J. (1982). *Fi al-Baniwiyyah al-Turkibiyyah (derasat fi manhej Lucien Goldman)*. Volume 1. Beirut: Dar Ibn Rushd. (In Arabic)
- Shirzadeh, N & Khamseh, Sh. (2017). Sociological analysis of "My Share" novel based on the ideas of Lucien Goldman. *Interpretation & Analysis of Persian Language & Literature Texts (Dehkhoda)*. No. 36. pp. 161-179. (In Persian)
- Valipour Hafeshjani, Sh. (2008). Lucien Goldman & formative structuralism. *Semnan University's Faculty of Humanities' Journal*. No. 25. pp. 129-143. (In Persian)
- Yari, Y. (2015). Women's social rights in thoughts of Mohammad Qasim Amin. *Researches of Historical Sciences*. No. 2. pp. 125-144. DOI: <https://doi.org/10.22059/jhss.2016.59454> (In Persian)

نقد جامعه‌شناختی رمان "نحن لا نزرع الشوك" اثر یوسف السباعی با تکیه بر نظریه‌ی ساخت‌گرای تکوینی لوسین گلدمن

سوگند نصراللهی، کارشناس ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات عربی، دانشگاه گیلان، ایران
سیده اکرم رخشنده‌نیا^۱، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه گیلان، ایران
سید اسماعیل حسینی اجداد، دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه گیلان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۱

چکیده

نقد جامعه‌شناختی بر این باور است که نویسنده علاوه بر تأثیرپذیری از جامعه‌ی خود، در آفرینش اثر ادبی بر جامعه و محیط اجتماعی نیز تأثیر می‌گذارد و لوسین گلدمن از جمله‌ی نظریه‌پردازان این حوزه است. او با بیان اینکه نویسنده به تنهایی تعیین‌کننده‌ی ساختار متن و پیش‌برد اتفاقات درون متن نیست، به نقش دیگران و مردم در جامعه تأکید دارد و در بررسی آثار ادبی مباحثی همچون شخصیت پرولماتیک، ساختار معنادار، پدیده شی‌ءوارگی و غیره را بیان نمود. در این پژوهش تلاش بر آن است تا به شیوه توصیفی-تحلیلی و در چارچوب نقد جامعه‌شناختی، با تکیه بر نظریه‌ی ساخت‌گرای تکوینی لوسین گلدمن، به بررسی رمان "نحن لا نزرع الشوك" یوسف السباعی پرداخته‌شود. از نتایج تحقیق اینکه ساختارهای معنادار رمان موردنظر بر اساس نظریه‌ی ساخت‌گرای تکوینی گلدمن، بیانگر مفهوم تعلق این اثر به جامعه‌ی مصر و جهان‌بینی نویسنده نیز مبتنی بر مفهوم دیدگاه یکپارچه درباره‌ی واقعیت جامعه‌ی خود است. یوسف السباعی تصورات، اعتراضات و چالش‌های مردم طبقه‌ی خود در باب مسائل اجتماعی را به مسأله‌ی زنان اختصاص می‌دهد و آنقدر نسبت به تغییر وضعیت اجتماعی ناامید است که با بیان مشکلات و بحران‌های حاکم، قصد بیداری ملت و آگاهی‌بخشی جهت رفع این موانع را دارد.

کلیدواژه‌ها: نقد جامعه‌شناختی، لوسین گلدمن، ساخت‌گرای تکوینی، یوسف السباعی، رمان نحن لا نزرع الشوك.

مقدمه

رویکرد جامعه‌شناختی، یکی از رویکردهای مهم در نقد آثار ادبی است. شیوهی جامعه‌شناختی در نقد ادبی، تعامل میان محیط اجتماعی نویسنده و آثار ادبی را مورد مطالعه قرار می‌دهد و نشانه‌هایی از منشأ اثر را بازنمایی می‌کند

در مطالعات جامعه‌شناختی ادبیات از محققانی نظیر مادام دو استائل (۱۷۶۶-۱۸۱۷) و اپولیت تن (۱۸۲۸-۱۸۹۳) باید نام برد که اولین بار سعی کردند تا به تعامل جامعه و ادبیات بپردازند. این محققان در پی بازنمایی تصویر جامعه در ادبیات و نحوه‌ی این بازنمایی بودند. بعدها اندیشمندانی چون جورج لوکاج (۱۸۸۵-۱۹۷۱) و لوسین گلدمن (۱۹۱۳-۱۹۷۰) به پشته‌های مطالعات فلسفی و تاریخی سعی داشتند بین ساختارهای اجتماعی و ساختارهای ادبی داد و ستد متقابلی را نشان دهند (عسگری حسنکلو، ۱۳۸۷: ۴۳).

لوسین گلدمن، فیلسوف و منتقد رومانیایی تبار فرانسوی و از پیشگامان برجسته‌ی مکتب ساختارگرایی است و نظریه‌ی خود را با عنوان تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی بر آفرینش ادبی، در دفاع از جامعه‌شناسی ادبیات بنا کرده است (پاشایی فخری، ۱۳۹۸: ۲۳). این پژوهش بر آن است تا رمان "نحن لا نزرع الشوك" اثر یوسف السباعي را با تکیه بر نظریه‌ی ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن مورد بررسی قرار دهد. بنابراین مسأله‌ی پژوهش حاضر، بررسی میزان تطبیق نظریه‌ی ساخت‌گرایی تکوینی لوسین گلدمن و مبانی آن با رمان "نحن لا نزرع الشوك" و پاسخ‌دادن به سؤالات زیر است:

- بر اساس نظریه‌ی گلدمن، رمان "نحن لا نزرع الشوك" از چه ساختارهای معناداری تشکیل شده است؟

- مهم‌ترین مسائل جامعه‌ی مصر در زمان نگارش رمان چه بوده است؟
- جهان‌بینی رمان با جهان‌بینی طبقه‌ی نویسنده چگونه پیوند می‌خورد؟

پیشینه‌ی پژوهش

پیرامون آثار نگارش‌یافته درباره‌ی یوسف السباعي می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

مقاله‌ی «الشخصية و أساليب في رواية السقامات ليوسف السباعي» از انسیه خزعلی و مرضیه زارع، (دراسات في اللغة العربية و آدابها، عدد الخامس و العشرون: ۲۰۱۷) که درباره‌ی عنصر شخصیت و شیوه‌های شخصیت‌پردازی در رمان موردنظر خود صحبت می‌کند.

مریم آل نجف در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «ترجمه رمان «لیلی با من است» (ردی بر ساحل) اثر یوسف السباعی» (۱۳۹۱) سعی دارد با نگاهی گذرا به زندگی «یوسف السباعی»، به ترجمه‌ی رمان وی، «فدیتک یا لیلی» پردازد.

رحمان غیاثی گندمانی در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «ترجمه رمان نایب عزرائیل اثر یوسف السباعی همراه با تحلیل ساختاری آن» (۱۳۹۲)، ضمن ترجمه‌ی رمان، مضامین آن را نیز استخراج کرده است.

الهام رجب‌پور نیز در پایان‌نامه‌ی خود با عنوان «درون مایه‌های اجتماعی-سیاسی در رمان یا آیه ضحکت اثر یوسف السباعی با رویکرد طنز انتقادی» (۱۳۹۸) دیدگاه انتقادی و گاه طنزآمیز السباعی در باب مسائل سیاسی و اجتماعی جامعه را استخراج و تحلیل کرده است.

به‌طورجزئی‌تر پژوهش‌های بسیاری نیز در خصوص لوسین گلدمن و نظریه‌ی ساخت‌گرای تکوینی او انجام پذیرفته که همگی با مضمون این پژوهش در فرم نظریه‌ی قابل اجرا شباهت دارند؛ ولی هرکدام این نظریه را در یک اثر ادبی متفاوت مورد بررسی قرار داده‌اند. با این وجود به‌طور اختصاصی در مورد رمان "نحن لانزرع الشوك" یوسف السباعی طبق نظریه‌ی گلدمن پژوهشی انجام نشده است؛ لذا پژوهش حاضر به بررسی این رمان با تکیه بر نظریه‌ی ساخت‌گرای تکوینی لوسین گلدمن خواهد پرداخت.

روش ساخت‌گرای تکوینی

ساخت‌گرای تکوینی روشی است که لوسین گلدمن آن را بنا نهاد؛ این روش ادامه‌ی روش نقدی جورج لوکاج و نقد مارکسیستی است. گلدمن در روش خود در پی برقراری پیوندی معنادار میان فرم ادبی و مهم‌ترین جنبه‌های زندگی اجتماعی بود. به عقیده او، آفریننده اثر ادبی نه یک فرد، بلکه طبقات و گروه‌های اجتماعی جامعه هستند. این شیوه در عین پرداختن به محتوای اثر، از صورت آن نیز غافل نمی‌ماند و درصدد تبیین ساختار ادبی، ساختار اجتماعی و فضایی است که اثر در آن شکل گرفته است. (محمودی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۴۳)

بنابراین ناقد ادبی نمی‌تواند به خلق اثر ادبی بدون توجه به جامعه‌ای پردازد که اساس ابداع و الهام اثر ادبی است. اساس ساخت‌گرای تکوینی بر این فرضیه استوار است که تمام رفتارهای بشری، تلاشی برای پاسخگویی معنادار به حالتی معین است و رفتار بشری متمایل به تحقق توازن بین

موضوع فعل و جهان پیرامون بشر یعنی موضوعی که فعل با آن مرتبط است می‌پردازد (گلدمن، ۱۳۸۱: ۲۹۰).

گلدمن روش خود را «ساخت‌گرایی تکوینی» نامید؛ از این لحاظ که به بررسی ساختارهای اثر و رابطه آن با ساخت‌های ذهنی می‌پرداخت و تکوینی از این لحاظ که علت به‌وجود آمدن این ساختارها را بر اساس شرایط تاریخی تشریح می‌کرد. همچنین گلدمن با انتخاب این عنوان، بر تفاوت روش خود با جامعه‌شناسی عامیانه و فرمالیسم ساخت‌گرا، تأکید می‌کرد؛ زیرا در جامعه‌شناسی عامیانه، اثر ادبی بازتاب محتوای آگاهی جمعی تلقی می‌شد و در نتیجه رابطه‌ی این دو در سطح محتوا، مورد بررسی قرار می‌گرفت؛ حال آنکه در روش ساخت‌گرایی تکوینی، اثر ادبی نه بازتاب آگاهی جمعی؛ بلکه سازنده و منسجم‌کننده آن محسوب می‌شود و رابطه آن‌ها نیز، در سطح ساختارها مورد بررسی قرار می‌گیرد، نه صرفاً در سطح محتوا (ولسی‌پور هفشیجانی، ۱۳۸۷: ۱۳۰). بنابراین در تحلیل یک اثر ادبی آنچه اهمیت دارد کشف ساختار آن است؛ ساختاری که متناسب با نبوغ نویسنده، پرمعناتر است.

مفاهیم اساسی در روش ساخت‌گرایی گلدمن

گلدمن برای نقد یک اثر ادبی محورهایی چون ساختار معنادار، جهان‌بینی نویسنده، آگاهی واقعی و ممکن، جهان‌نگری، فاعل فرا فردی و محورهایی از این دست را بررسی می‌کند که در ادامه، به اختصار به توضیح هر یک پرداخته می‌شود.

ساختار معنادار

مقصود از ترکیب ساختار معنادار، مفهوم درونی آن ساختار است که از یک آگاهی اجتماعی معین نشأت می‌گیرد (شحید، ۱۹۸۲: ۸۰). مفهوم ساختار معنادار را گلدمن برای اولین بار مطرح کرد. وی به تکوین ساختار اثر ادبی توجه دارد؛ به عقیده‌ی او اثر ادبی به یک گروه تعلق دارد نه تنها به یک نفر (نویسنده) و این طبقه‌ی اجتماعی خود عضوی از ساختار اجتماعی، سیاسی و اقتصادی جامعه است که در آن زندگی می‌کند؛ چرا که هر اثر ادبی نمایانگر جهان‌بینی گروهی است که اثر ادبی در آن به وجود آمده است. ساخت‌گرایی تکوینی در مجموع بررسی ساختار اجتماعی - تاریخی دوره

ایست که در محتوای اثر ادبی به آن پرداخته می‌شود. (شعلان، ۲۰۰۸: ۶۰-۵۹). بنابراین ساختار معنادار مبتنی ارتباط متقابل اجزای یک اثر ادبی است.

جهان‌بینی نویسنده

جهان‌بینی از منظر گلدمن، مفهومی است که به واسطه‌ی حضور در یک گروه یا طبقه‌ی اجتماعی خاص، در هنرمند درونی می‌شود و هنرمند با خلق اثر خود، این جهان‌بینی را بازگو می‌کند. او به جهان‌بینی به چشم مفهوم فردی نمی‌نگرد؛ بلکه آن را حاصل امری اجتماعی می‌داند. در این صورت می‌توان گفت که جهان‌بینی، دیدگاهی است یکپارچه درباره‌ی واقعیتی که در جامعه‌ی محل زیست انسان‌ها جریان دارد (غولدمان، ۲۰۱۰: ۳۹)؛ بنابراین مفهوم جهان‌نگری از نظر گلدمن با مفهوم سنتی آن متفاوت است و فراتر از فرد به ساختار ذهنی طبقه‌ی اجتماعی تعلق دارد که نویسنده از آن طبقه برخاسته است (باسکادی، ۱۹۸۶: ۴۸). به تعبیر دیگر از نظر او، جهان‌بینی، ساختاری است منسجم از مشکلاتی که در برابر گروه یا مجموعه‌ی اجتماعی قرار دارد و راه‌حل‌های آن؛ جهان‌بینی مربوط به فرد نیست؛ بلکه مربوط به گروه و طبقه‌ای است که فرد به آن تعلق دارد (عصفور، ۱۹۸۱: ۸۵-۸۹). بنابراین جهان‌بینی، شکلی از آگاهی جمعی است که افراد را در یک گروه که دارای یک هویت جمعی هستند، به هم می‌رساند.

دیالکتیک

دیالکتیک از دیگر مقوله‌هایی است که گلدمن در نظریه‌ی خود از آن سخن به میان آورده است. او این مفهوم را از مارکس گرفت؛ لذا آدمی به‌عنوان موجودی اجتماعی که در دنیایی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و مذهبی زندگی می‌کند، به طور طبیعی و ناخودآگاه از این جهان تأثیر می‌پذیرد و بر آن تأثیر می‌گذارد؛ به این رابطه دیالکتیک گفته می‌شود. (شهبازی و همکاران، ۱۳۹۳: ۷۰). دیالکتیک نوعی شیوه‌ی گفتگو است که بر طبق آن دو نفر با بیان استدلال برای رسیدن به حقایق با یکدیگر به گفتگو می‌پردازند، از این‌رو دیالکتیک به معنی «نحوه‌ی فرا روی ذهن به سمت حقیقت» می‌باشد (درویشی، ۱۳۹۰: ۵۳)؛ چرا که حقیقت، خواه جزئی و مختصر و خواه کلی و جمعی، به طور موازی و از ورای همدیگر شناخته می‌شوند و شناخت حقیقت جزء در گرو شناخت حقیقت کل و بالعکس است.

آگاهی واقعی و آگاهی ممکن

آگاهی واقعی، یعنی آگاهی نسبت به شرایط موجود، بی‌آنکه تحلیلی رخ دهد؛ آگاهی واقعی وضع موجود در جامعه است و آگاهی ممکن به معنی نماندن در سطح آگاهی فعلی به قصد برهم زدن شرایط و ایجاد تغییر است. هنرمند هرآنچه که در جامعه وجود دارد را در اثر خود اجرا می‌کند. در این مقوله، قوانین و مبانی اجتماعی-اقتصادی بی‌کم و کاست در جهان اثر به وجود می‌آید و برای تشخیص وضع موجود، آگاهی واقعی در پس نماد و دلایل ضمنی پنهان نیست. در مقوله‌ی آگاهی ممکن، باید در جستجوی مضامینی بود که برخلاف وضع موجود و به طور ضمنی به نمایش درآمده‌اند. این بخش در واقع با گزینش هنرمند از میان خواسته‌ها، آرزوها و شکایات طبقه‌اش صورت می‌گیرد. او با تخیل خود، مفاهیم واقعی را به واسطه‌ی شگرد و فنون هنری در اثر تغییر می‌دهد و واقعیت راستین و اصیلی که جامعه آن را به فراموشی سپرده را خلق می‌کند. آگاهی ممکن در واقع برای آن دسته از مخاطبانی اجرا می‌شود که امید و آرزوی تغییر وضع موجود را دارند (محمودی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۳). بنابراین آگاهی واقعی یعنی دیدن آنچه هست و آگاهی ممکن گام برداشتن به سوی وضع آرمانی می‌باشد.

فاعل فرافردی

فاعل‌های فرافردی که در جامعه زندگی می‌کنند، خانواده، صنف‌های شغلی، انجمن‌ها و گروه‌های دوستانه هستند که خالق اصلی اثر ادبی هستند.

قهرمان پروبلماتیک

گلدمن، قهرمان رمان را فردی مسأله‌دار می‌داند؛ او در جامعه‌ای که ارزش‌های کمی مانند کالا و سرمایه اهمیت اساسی دارند، ارزش‌های کیفی و اصیل و راستینی مانند آزادی، عدالت و عشق را جستجو می‌کند؛ بنابراین انزوا، تنهایی و درون‌گرایی تنها گریزگاه انسان مسأله‌دار در جامعه‌ی مدرن است (مختاری، ۱۳۹۸: ۲۸۷). بنابراین. قهرمان رمان فردی است که جامعه مشکلاتی را برای او به وجود آورده و سرنوشت او را تغییر داده است. او به‌تنهایی تلاش می‌کند به جنگ با مشکلات

برود و ارزش‌های فراموش‌شده در جامعه را احیا کند، اما سرنوشت او محکوم به شکست است و راهی به جز تسلیم ندارد.

شیء‌وارگی

تبدیل‌شدن تمام ارزش‌های جامعه به ارزش‌های مادی، کالا و سرمایه و از بین رفتن ارزش‌های اصیل و راستین انسانی را پدیده‌ی شیء‌وارگی می‌دانند (شیرزاده و خمسه، ۱۳۹۷: ۱۶۶). بنابراین پررنگ‌شدن مادیات و از بین رفتن معنویت و انسانیت، مفهوم کامل این اصطلاح است.

کلیت

کلیت، از محوری‌ترین مفاهیم در دستگاه فکری گلدمن است. در دیدگاه او، درک هر پدیده‌ی بشری ممکن نیست؛ مگر از رهگذر گنجاندن آن در ساختارهای عام‌تر زمانی و مکانی؛ ساختارهایی که این پدیده جزئی از آن‌هاست. از سوی دیگر شناخت پدیده‌ها، فرایند دو گانه‌ی دریافت و تشریح است؛ دریافت، یعنی روشن کردن ساختار معنادار درونی موضوع، بررسی و تشریح، یعنی گنجاندن این ساختار معنادار درونی به‌عنوان عنصر سازنده و کارکردی در یک ساختار بی‌واسطه‌ی فراگیر (الأنطای، ۲۰۰۹: ۱۴۰-۱۳۹). گلدمن اثر ادبی را انعکاسی از آگاهی جمعی نمی‌داند و کلمه‌ی انعکاس را رد می‌کند و به جای کلمه‌ی انعکاس که لوکاچ به آن معتقد بود، مفهوم پیوند کارکردی را به کار می‌گیرد. براین اساس، میان آثار ادبی و آگاهی جمعی گروه‌های اجتماعی پیوند همبستگی ایجاد می‌کند (ندیم خشفه، ۱۹۷۷: ۱۰)؛ بنابراین با معرفی شیوه‌ی تحلیل آثار ادبی در دو مرحله‌ی دریافت و تشریح به‌خوبی می‌توان به بطن ساختار درونی و معنادار یک اثر نفوذ کرد و در نهایت با ساختار اجتماعی-سیاسی جامعه مطابقت داده و نویسنده را به چالش کشید.

تحلیل رمان "نحن لا نزرع الشوك" بر اساس نظریه‌ی گلدمن

در این مرحله با استناد به روش ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن، به بررسی داستان به‌عنوان یک ساختار معنادار و نظام مند در دو سطح تفسیر و دریافت (الگوی ساختاری معنادار) و سطح تشریح (زمینه‌ی سیاسی اقتصادی و اجتماعی اثر) پرداخته می‌شود:

دریافت

در مرحله‌ی اول یا همان دریافت ابتدا به تحلیل شخصیت‌های داستان پرداخته خواهد شد و در خصوص ساختارهای معنادار، درون‌مایه‌ی رمان، قهرمان پروبلماتیک، فاعل فرا فردی، آگاهی واقعی و آگاهی ممکن درون داستان و دگرگونی شخصیت‌های داستان مطالبی بیان خواهد شد.

ساختارهای معنادار در رمان "نحن لا نزرع الشوك"

ساختارهای معنادار رمان‌های اجتماعی در دل درون‌مایه‌ی رمان، شکل می‌گیرند و درون‌مایه، فکر اصلی و مسلط هر اثری است.

درون‌مایه‌ی داستان

رمان "نحن لا نزرع الشوك" رمانی حجیم است که یوسف السباعی آن را در سال ۱۹۶۹م در دو جلد به چاپ رسانده است. درون‌مایه‌های اصلی این داستان عبارتند از:

(۱) این رمان سرشار از زندگی است و در آن به موضوعات درامی در قالب‌های اجتماعی پرداخته می‌شود. این رمان، داستان کسانی است که خواری در وجود دیگران نمی‌کارند؛ ولی آن را درو می‌کنند، یعنی هرگز باعث اذیت و آزار دیگران نمی‌شوند، ولی همواره خود مورد اذیت و آزار قرار می‌گیرند.

(۲) رمان "نحن لا نزرع الشوك" با رویکردی واقع‌گرایانه، به توصیف مشکلات کودکان و زنان در جوامع سنتی در قالب بیان سختی‌ها و نامایماتی که در مسیر زندگی (سیدة) به‌عنوان نقش اصلی داستان قرار می‌گیرد، می‌پردازد.

(۳) فرزندخواندگی از نخستین مشکلاتی است که این شخصیت در آغاز کودکی به آن دچار شده و مورد پذیرش و عدم‌پذیرش در خانواده‌ی جدید قرار گرفته است.

(۴) نابرابری جنسیتی میان مردان و زنان که موجب محدودیت زن در محیط خانواده، ازدواج، اشتغال و آزادی فردی در جامعه می‌شود.

(۵) طلاق به‌عنوان یکی از آسیب‌های اجتماعی در رمان نحن لا نزرع الشوك، مطرح می‌شود که مسیر دشواری را پیش روی شخصیت اصلی داستان قرار می‌دهد.

۶) ظلم‌ستیزی و مقاومت در شخصیت اصلی به‌عنوان شخصیت پروبلماتیک رمان شناخته می‌شود؛ زیرا همواره در تلاش است تا خود را از پستی‌ها و حقارت‌ها نجات دهد و به ارزش‌هایی چون عشق، آزادی و عدالت دست یابد.

قهرمان پروبلماتیک

سیده به‌عنوان قهرمان مسأله‌دار رمان نحن لا نزرع الشوك، شخصیتی است که به دنبال رسیدن به ارزش‌های کیفی مثل عدالت، آزادی، عشق و مساوات بود و همواره در مسیر رسیدن به ارزش‌های موردنظر خود، دچار شکست شده و یا افرادی در مسیر او قرار می‌گرفتند که در رسیدن به آرزوهایش مانع‌تراشی کرده و او را از اهدافش دور می‌کردند. در چنین حالتی زمانی که او تمام تلاش‌ها و زحماتش را در رسیدن به آرزوهایش بی‌فایده می‌بیند، دست از تلاش برداشته و تمامی آن ارزش‌ها در برابر چشمانش رنگ می‌بازد و خود را در جهانی می‌بیند که بی‌معنا است و در نهایت، تسلیم توانایی روزگار شده و روزها را برای رسیدن به پایان عمر و مرگ سپری می‌کند.

به همین دلیل او در زندگی دچار تضاد و تعارضی می‌شود که تمامی ابعاد زندگی‌اش را در بر می‌گیرد و به‌طورکلی او را نسبت به ارزش‌های کیفی همچون عشق، آزادی و عدالت دچار شک و شبهه می‌کند؛ به‌عنوان مثال می‌توان به ازدواج او با علام اشاره نمود که پس از سکنا‌گزیدن در خانه‌ی علام، مواجهه با مشکلات فراوان، واگذار کردن تمام سرمایه‌اش به علام جهت خرید خانه و اقدام نادرست علام، ازدواج مجدد با زنی دیگر و تشکیل زندگی مستقل با آن زن، سیده را نسبت به ارزش‌های درست زندگی دچار تضاد و شبهه کرده و می‌توان گفت زنی که تمام مهر و محبت، روابط جنسی و زناشویی را در کانون خانواده در کنار همسر خود می‌دانست، ناخواسته به خانه‌های فحشا و روابط جنسی نامتعارف به دنبال ضربه‌ای که علام به او و روحیاتش وارد می‌کند، روی می‌آورد و زندگی‌اش در تعارض با آن ارزش‌ها به سمت و سوی دیگری پیش می‌رود:

«عجبا یا سیده اهذا هو دورك الذي بصر القدر على أن تقومي به. وجبة تشتهي و قضمة تزدرد. مع غريب يجرک إلى الفراش لیستطعمک و یستمع بك لحظات ثم ینتهي أمره معك منذ لحظات كنت تقفین على الرصیف لا تجدین لك مأوی و قد یكون غیرك مازال یقف علی رصیف ما، ینتظر المأوی بلا أمل. ولكن جسدك منحك المأوی. یا سیده یجب أن تخضعیه لإرادتك لقد كان دائماً

عنصر الجذب فيك. و عليك أن تواجهي به في تحد هؤلاء الذين يتطلعون إليه في نهم» (السباعي، ۱۹۶۹: ۴۷۷/۲).

در چنین شرایطی که سیده زندگی در کنار علام را سرشار از آرامش احساس می‌کرد، علام با فریب و خیانتی که در قبال این زن انجام داد، از او شخصی متضاد با ارزش‌هایش ساخت که نسبت به احساسات درونی و مسیری که در آن قدم نهاده، دچار تعارضات روحی شده و به ناچار به آن راه ادامه می‌دهد.

ترس از فقیر شدن و فقدان پول نیز می‌تواند یکی دیگر از عواملی باشد که باعث شده تا سیده بعد از علام و مواجه شدن با تنهایی‌اش در زندگی، به خانه‌های فحشا روی آورد؛ موضوعی که خود به تنهایی می‌تواند یکی از عوامل عقب‌ماندگی و گسترش فساد در جامعه باشد و از جمله ویژگی‌های طبقه‌ای است که نویسنده به آن تعلق دارد. این طرز تفکر در جامعه‌ی یوسف السباعی عاقبت کسانی است که زندگی خوب و مناسبی را برای خود در نظر می‌گیرند؛ ولی با فرارگرفتن در مقابل شرایط نامساعدی که در جامعه با آن مواجه می‌شوند، تمامی تفکرات و تصورات خود را از زندگی با ارزش‌های معقول از دست می‌دهند و آنها را تباه شده می‌دانند.

چنین جامعه‌ای، سیده را در مقابل ارزش‌هایی قرار می‌دهد که قادر به دریافت آگاهی دقیقی از آنها نیست و به همین سبب شخصیتش با نابودی ارزش‌هایی که مدنظر داشته، به انزوا کشیده شده و در تنهایی خود به سر می‌برد؛ همچون زمانی که جامعه تیر آخر را با از دست دادن فرزندش جابر به او می‌زند و از او زنی افسرده و تنها می‌سازد که آرزوها و ارزش‌های خود را تباه شده دیده و دیگر نسبت به آنها بی‌تفاوت است.

فاعل فردی

یکی از ویژگی‌های متمایزکننده‌ی رمان‌های اجتماعی، پویا بودن شخصیت‌های آن و عدم انفعال در برابر رخدادهای جامعه است. در رمان نحن لانزرع الشوك اگر از دلالت و خانواده أم عباس و عباس و انور بیگ صرف‌نظر شود، سایر افرادی که سیده با آنها برخورد می‌کند، نسبت به مسائل اجتماعی و اتفاقات ناگواری که برای او رخ می‌دهد خود را مسئول دانسته و درصدد کمک‌رسانی و بهبود شرایط زندگی آن زن بر می‌آیند که می‌توان اول از همه به کمک حمدي به سیده هنگامی که توسط فروشنده‌ی مغازه به سبب دزدی مؤاخذه می‌شد و دفاع از آبروی او اشاره نمود:

«قد حيرك وهو يسألك ماذا تريد و البضاعة في يدك. و هي في يدك فعلاً ماذا تريد؟ و أجاب عبد الصبور في عنف و هو ما زال ممسكا بها. أريد حقي. حقا في يدك. كانت توشك أن تسرقني. أخذت البضاعة و لم تدفع ثمني ثم عادت ترجعها. إذن خذها واحمد ربنا. إنها تريد الثمن. إذا كانت لم تدفع فلا ترد لها شيئا ولكنها تطالب به. دعها و لا تسأل فيها. ولكنها تصر. و اقترب الفتى من سيدة و جذب يد عبد الصبور بعيدا عنها قائلا: دعها لي. و بصوت خافت سألتها ببساطة: أذفت له الثمن؟ و نظرت إليه سيدة و وجدت نفسها لا تملك الكذب عليه و هو يسألها بمثل هذه الثقة و اليقين بأنها ستقول الصدق فقالت له بصوت خافت: لا. و استدار إلى عبد الصبور و قال: خذ البضاعة و دع البنت لحالها» (السباعي، ۱۹۶۹: ۱/۱۷۱-۱۷۲).

لطف و عطوفت خانواده‌ی حمدی به ویژه فاطمه مادرش نه تنها به زمان مجردی سیده منتهی نمی‌شود؛ بلکه بعد از ازدواج او با علام و عباس نیز او را پشتیبانی می‌کردند و سیده خانواده‌ای را مطمئن تر از خانواده حمدی نمی‌یافت؛ چه زمانی که علام و خانواده‌اش او را از نظر روحی آزار و اذیت می‌کردند و شرایط سختی را در خانه‌ی آنها تجربه می‌کرد؛ چه زمانی که طلاهایش را به جهت جلوگیری از اخاذی عباس نزد فاطمه گذاشت؛ حتی هنگامی که سیده برای پنهان شدن از عباس به منزل او رفت و فاطمه با روی گشاده از او استقبال کرد و او را همچون دختری از اعضای خانواده‌شان قلمداد کرد و در مقابل پلیس هنگامی که با شکایت عباس می‌خواستند سیده و فرزندش را از خانه آنها منتقل کرده و به خانه‌ی عباس ببرند، از او حمایت کردند:

«ونظرت كوثر إلى الشاويش و و تساءلت في دهشة: هل حقيقة ستسجنونها في بيت زوجها؟ و هز العسكري رأسه و قال بغير تفكير: أمر المحكمة. و سألت كوثر سيدة: هل ستذهبين حقيقة؟ هذا غير معقول. و قالت الست فاطمة في حزم: ادخلي يا كوثر لا مفر من أن تذهب سيدة. و صدق العسكري على قولها: أمر المحكمة واجب النفاذ حكم بأن تعود سيدة جابر الشهيرة. و لم تجبه سيدة بل مدت يدها إلى الست فاطمة مودعة و قد اغرورقت عيناها بالدموع و شدت فاطمة على يدها قائلة: مع السلامة يا سيدة ربنا يهديه و يوفقكم» (همان: ۲/۶۹۳-۶۹۴).

در کنار تمام این موارد، بازگشت مجدد سیده به منزل حمدی، حمایت آنها از سیده و نگهداری از او تا زمان مرگ از جمله مصداق‌های پویایی و عدم منفعل بودن شخصیت‌های فرعی در رمان بود که ارتباط‌های زنجیروار این افراد و عواطف میانشان در جهت تحکیم رمان اجتماعی بسیار مؤثر است.

آگاهی واقعی و آگاهی ممکن

با نگرستن به رمان "نحن لا نزرع الشوك" می‌توان چنین استنباط کرد که در جامعه جز سیده، شخصیت پرو بلما تیک رمان، اشخاص دیگر تلاشی برای تغییر جامعه و رفع موانع و مشکلات اجتماعی و اقتصادی ندارند و به‌گونه‌ای تغییر ماهیتی در شخصیت‌ها و نگرش افکارشان رخ نداده است که آن‌ها را از وضع آگاهی واقعی به آگاهی ممکن سوق داده و هدایت کند؛ بلکه تمامی مضامین و مفاهیمی که در رمان نمود یافته، برگرفته از آگاهی واقعی جامعه و مردم حاضر در آن است و عیناً مشکلات و مسائلی که مردم با آن سر و کار دارند، با مضامینی حقیقی در رمان مطرح گردیده است. شاید بتوان چنین استنباط کرد که باتوجه به اهمیت و شدت مسائل اجتماعی که آن‌ها در جامعه با آن مواجه بوده‌اند، بیان صریح و واضح حوادث لازم بوده و از آن جایی که رمان محدوده‌ی زمانی بسیار طولانی را دربردارد و شخصیت‌های داستان از زمان کودکی تا بزرگسالی‌شان را شامل می‌شود؛ ولی هیچ تغییر نگرشی در آنان مشاهده نشده؛ بلکه با همان تفکرات به ادامه‌ی زندگی می‌پردازند و به همین جهت می‌توان گفت که اعتراضات، آرزوها و خواسته‌های طبقه‌ای که نویسنده به آن متعلق است، از پس نمادها و دلایل ضمنی در متن رمان مطرح نگردیده است و یوسف السباعی به خوبی در این زمینه کار نکرده و بیشتر مبنای او استفاده از آگاهی واقعی در نگارش رمان بوده است.

رمان "نحن لا نزرع الشوك" از جمله رمان‌های واقع‌گرای اجتماعی است که شخصیت قهرمان پرو بلما تیک واحدی دارد و در کنار این شخصیت باتوجه به محدوده‌ی زمانی داستان و حجیم بودن رمان در دو جلد، مخاطب با شخصیت‌ها و افراد مختلفی در ارتباط است که هر کدام به نوع خود در زندگی سیده تأثیرگذار بوده و آنان را می‌توان به عنوان نمادی از اشخاص حاضر در اجتماع مثال زد.

سیده: نماد زنی تنها و مظلوم است که در پس از دست دادن خانواده و ناملایمتی‌های نامادری و زنان دیگری که در زندگی با آن‌ها روبه‌رو می‌شود، سختی‌های فراوانی را به جان می‌خورد و محرومیت‌های فراوانی را می‌چشد.

دلال: به‌عنوان نامادری سیده، نماد زنانی است که نسبت به زنان اطراف خود احساس جاه‌طلبی داشته و هر کاری برای رسیدن به منافع خود انجام می‌دهد.

جابر: پدر سیده و نماد مردی از خودگذشته و فداکار است که تا لحظه‌ی زنده‌بودن تمام تلاش خود را برای امرارمعاش می‌کرد و با مرگش ضربه‌ی عجیبی به زندگی دخترش سیده وارد نمود.

أم عباس: نماد زنی سلطه‌جو و سنتی است که دیدگاهش از یک زن و دختر صرفاً به محیط خانه، رسیدگی به امور نظافت منزل و برطرف نمودن احتیاجات مردان منحصر می‌شود.

عباس: پسر حاج برعی و أم عباس، نماد یک مرد لایبالی و بی‌کار است که تن به‌سختی و زحمت کشیدن برای زندگی و کسب درآمد نمی‌دهد و مخارج خود را با گرفتن پول تو جیبی از خانواده‌اش به دست می‌آورد.

حمدي: این مرد نماد فرشته‌ی نجات برای زندگی سیده بود، به‌گونه‌ای که نگاهش به سیده همانند نگاه و رفتارهای عباس به آن دختر نبود.

مادر و پدر حمدي: فاطمه زنی دلسوز و مسئولیت‌پذیر است. او نماد زنی حمایتگر و مهربان نسبت به هم‌جنس‌های خود است. پدر حمدي محمد الصمدوني نیز مردی روشنفکر، اهل تحصیل و سرشناس است که همه به او احترام می‌گذارند

علام: علام نماد مردانی هوسران و سست‌اراده است که به زنان به‌عنوان کالا و وسیله‌ی سرگرمی می‌نگرند و تصورشان از زن به همین موارد خلاصه می‌شود.

تشریح

طبق نظریه‌ی گلدمن در مرحله‌ی تشریح می‌توان از بطن ساختار اثر ادبی به تشریح و بررسی ساختار سیاسی، اجتماعی جامعه پرداخت. در این زمینه باید به بسترهای تاریخی، اجتماعی و سیاسی و آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی قهرمان مسأله‌دار رمان و انطباق وضعیت معیشت و اعتراض به وضع موجود و این‌گونه مسائل توجه شود.

سیمای زنان مصری در جامعه

زنان در مصر با توجه به نظام مرد سالاری حاکم در جامعه دچار محرومیت‌ها و تبعیض‌هایی شده‌اند. رژیم جمال عبد الناصر از ایجاد تغییرات در وضعیت زنان حمایت می‌کرد؛ اما در حقیقت او از زنان تنها به‌عنوان وسیله‌ی تبلیغاتی برای خویش استفاده می‌کرد و مانند بیشتر سوسیالیست‌ها و چپ‌گراها، جنبش زنان را تنها یک کپی‌برداری از دنیای سرمایه‌داری می‌دانست و با استقلال آن

مخالف بود. میدان دادن و ورود زنان به عرصه‌ی جامعه به ویژه از لحاظ اقتصادی، تنها استفاده‌ی ابزاری داشت و فعالیت زنان و آزادی آنان تنها در کنترل دولت امکان پذیر می‌شد (یاری، ۱۳۹۴: ۱۳۷-۱۳۸).

علیرغم اینکه زنان مصری در سال ۱۹۶۲ برای اولین بار وارد کابینه شدند و پنج یا شش زن نیز به مجلس خلق راه یافتند، اکثریت قاطع زنان مصر تا امروز در جهل و بدبختی غوطه ورنند و باید تمام روز و پاسی از شب خود را در مزارع، کارخانجات، ادارات و خانه‌های خود به زحمتکشی بگذرانند و در زنجیره‌های عقاید سنتی پیشین در تردید و گرفتاری هستند (سعداوی، ۱۳۵۹: ۳۱۶). با توجه به بیان سیمای زن در مصر، چالش‌ها و تبعیض‌هایی که با آنان مواجه هستند، در ادامه به تحلیل رمان مطابق با وضعیت اجتماعی جامعه‌ی مصر در زمان مورد نظر رمان پرداخته خواهد شد:

طلاق و حقوق زن

یکی از مسائل مهم و اساسی که در جوامع به چشم می‌خورد، مشکلات و اتفاقات ناگواری است که در مسیر گرفتن طلاق برای یک زن پیش آمده و او را می‌آزماید. با توجه به محدودیت‌های فراوانی که در جامعه‌ی عربی برای زنان در نظر گرفته شده، طلاق به نوبه‌ی خود می‌تواند مسیر دشواری را پیش روی یک زن قرار دهد.

در رمان نحن لا نزرع الشوك یکی از مشکلاتی که (سیده) به‌عنوان شخصیت اصلی داستان با آن مواجه است، مسأله‌ی جدایی‌اش از عباس و به‌دست آوردن آزادی و آرامش روحی است. او در زندگی با عباس با توجه به تهدیدها و آزار و اذیتی که به جهت اخاذی با آن‌ها مواجه بود، تمام تلاشش را در تحقق طلاق به کار می‌برد؛ ولی با نتایج مایوس‌کننده‌ای مواجه می‌شد؛ چرا که از نظر دادگاه حق با عباس بود؛ اما چنین رأیی با توجه به وضعیت امرارمعاش او و لابلالی‌گری‌ها و قماربازی‌هایی که در طول روز با آن‌ها مشغول بود، صحیح نبوده و گو یا پذیرش اینکه عباس برای نگهداری و سرپرستی یک خانواده، مردی مناسب نیست، امری محال است؛ چرا که عباس به راحتی می‌توانست گذشته‌ی زن را به دادگاه اثبات کند و دلایل سیده مبنی بر آزار و اذیت عباس و تهدیدهای او راه به جایی نمی‌برد. این نهایت بی‌عدالتی میان زنان و مردان در جهت اخذ طلاق است. سیده با دیدن تمام نتایج مایوس‌کننده‌ای که در مسیر گرفتن طلاق پیش رویش قرار می‌گیرد،

به جهت آشنایی با خلیقات عباس و نیازمندی او به پول، حاضر شد که از پس انداز خود، مقداری که آن مرد پیشنهاد می‌دهد را در اختیارش گذاشته و با این شیوه طلاق را از آن خود کند:

«و في اليوم التالي أقبل عباس و لم يكن ثملا هذه المرة أقبل في الظهيرة و طرق الباب. و فتحت منحفة و أقبلت على الباب متسائلة من وراء الشراعة: ماذا تريد؟ و تساءل عباس في دهشة: ماذا تريد؟ ثم أم سيد الشراعة و عندما أبصرته بدا على ها الجزع و هفت لسيدة قائلة: سيدي عباس. و وثبت سيدة من مقعدها هز رأسه و متمم: كأن على أن أريد شيئا لكي أدخل إلى البيت. هذا لم يعد بيتك. و بهدؤ رد عباس: لم يعد بيتي؟! منذ متى؟.. منذ اليوم. و أنت؟ و لم أعد زوجتك. و جابر؟ لم يعد ابنك. و لكنكما زوجتي و ابني بحكم الشرع و لي عليك أمر الطاعة بحكم القانون. سأطلب الطلاق. لن أطلقك. سأرفع قضية نفقة. و سأطلبك بيت الطاعة. بل سيحكمون لي بالطلاق لأنك عاجز عن الصرف على و على ابنك. و أخذ صوتها يحد و هي تصيح به: و لأنك نصاب سرقت مالي» (السباعي، ۱۹۶۹: ۲/۶۷۷-۶۷۸).

یوسف السباعي در جای دیگری از داستان به این موضوع می‌پردازد که عباس با بیان گذشته‌ی سیده و خروجش از خانه‌ی فحشا به واسطه‌ی ازدواج با عباس، نظر دادگاه را از آن خود می‌کند و نسبت به بی‌عدالتی محکمه چنین سخن می‌گوید که سیده هرچقدر مدارک در جهت اثبات تهدیدها و اخاذی‌های عباس به دادگاه نشان داد فایده‌ای نداشته؛ بلکه زن را ملزم به پذیرش همسرش می‌کند و این موارد از جمله مشکلات وضعیت اجتماعی آن زمان به فراخور ساختار معنادار این رمان است؛ چرا که یوسف السباعي نویسنده‌ای واقع‌گرا است و نوشته‌های خود را با الهام از واقعیت نگاشته و همچون آینه‌ای تمام‌نما مشکلات و مسائل حاکم بر جامعه را به مخاطب نشان می‌دهد:

«و في اليوم التالي ذهبت سيدة إلى محام شرعي و رفعت قضية طلاق. و بدأت مرحلة القضايا و تعددت الجلسات و القضية تؤجل مرة بعد مرة. و لم يكف عباس خلال هذه الفترة عن التهجم على البيت و استمر في مطالبات سيدة بالنقود و التهديد بختف جابر. و أخيرا حكم القضاء برفض الطلاق و خسرت سيدة القضية» (همان: ۶۸۲).

یکی از انتقادات اجتماعی که یوسف السباعي به صورت جزئی و واضح‌تر به آن اشاره می‌کند، همین موضوع است. وی با نگاهی انتقادی سؤال می‌کند که چطور عباس با فریب و بیان مواجهه با مشکل در چاپخانه، تمام سرمایه‌ی سیده را در اختیار گرفت؛ ولی حمایت‌های سیده از عباس از

سوی دادگاه نادیده گرفته شد و وقتی سیده به دادگاه مراجعه کرد تا قاضی فریادرس او باشد، قاضی با توجه به توجیهات مرد، حکم را به نفع مرد صادر می‌کند. از نظر یوسف السباعي این قانونی استبدادی و احمقانه است که انسان را از ساده‌ترین حقوقش مانند آزادی و رهایی در انتخاب نوع زندگی محروم می‌کند. ریشه‌ی وضعیت نابسامان زنان مصر تا قرن نوزدهم میلادی که بعدها موجب شکل‌گیری جنبش زنانه در این سرزمین شد، می‌گردد به نابرابری جنسیتی در حقوق مردان و زنان این سرزمین باز می‌گردد؛ وضعیتی که در آن، زنان از حضور در فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی جامعه محروم بودند، تنها به محیط خانه محدود شدند و چه بسا حق تصمیم‌گیری نسبت به دارایی‌های خود را نداشتند (بدران، ۲۰۰۰: ۲۰ و ۱۹). در این بین قاضی صرفاً با شنیدن فرضیاتی حکم را صادر کرده است؛ ولی در حق زنی که با هم‌خانه بودن و زندگی کردن با آن مرد به چنین نتیجه‌ای رسیده، اجحاف و کوتاهی نموده است.

نابرابری زنان در مقابل مردان

آنچه که در بسیاری از جوامع سبب فشارهای اجتماعی و فرهنگی برای زنان می‌گردد، عدم رعایت مساوات میان حقوق زن و مرد است که در این رمان آشکارا به بی‌عدالتی در خصوص حقوق سیده نسبت به زندگی، همسر و فرزندش پرداخته است:

«و مدت سیده یدها إلى كوثر التي بدا التأثير على وجهها و هزت رأسها و هي تشد على يد سيدة في أسي و حزن: تذهبن إلى بيت زوجك بالبوليس يا سيدة؟ و في زمن تدرس في المدارس حقوق المرأة و مساواتها بالرجل، هذا مجتمع عجيب يا سيدة لقد بت أبغض هذا الزواج الذي قد يشدني إلى زوجي ذات يوم بالبوليس. و زفرت سيدة زفرة حارة» (السباعي، ۱۹۶۹: ۲/۶۹۵).

از دیرباز خصوصاً در جامعه‌ی عرب، برای زنان ارزشی هم اندازه‌ی مردان قائل نبودند؛ با وجود آنکه در مدارس مصر و جامعه‌ی عرب از برابری و مساوات میان زنان و مردان آموزه‌هایی را به دانش‌آموزان یاد می‌دهند؛ ولی در عمل رویکرد سیاستمداران و حکام نظامی خلاف آنچه آموزش دیده‌اند، می‌باشد که همواره مسأله‌ی مورد بحثی برای زنان و جنبش‌های حمایت‌کننده از حقوق زنان است (ابراشته، ۲۰۱۹: ۲۲۶) و خود این رمان نیز می‌تواند شاهده‌ی بر وجود این‌گونه تبعیض و نابرابری در جامعه‌ی مصر علیه زنان باشد که هدف آن بیداری و آگاه نمودن مردم برای پیدا کردن مسیر درست و به دست آوردن عدالت در هر دو جنسیت است.

حضانت فرزند

در ماجرای زندگی سیده و به دنیا آمدن فرزندش جابر پس از ازدواج با عباس و پیش آمدن مشکلات بسیاری که عباس پیش روی او قرار داد، می توان به یکی دیگر از مشکلات اجتماعی و فرهنگی این رمان در بستر جامعه اشاره کرد.

عباس به دلیل داشتن شخصیتی لایبالی و قمارباز که منجر به نابودی کانون خانواده و سرمایه‌ی زندگی سیده شد، صلاحیت نگهداری جابر را نداشته؛ ولی با وجود وضعیت نامناسب عباس برای نگهداری جابر و اذعان اطرافیان برای مأمورانی که به صورت مداوم برای برگرداندن سیده و جابر نزد آنان می آمدند، با این حال دادگاه رأی خود را به نفع عباس صادر می کند که این موضوع نهایت تبعیض قائل شدن و اجحاف در حق سیده به عنوان زنی است که در شرایط سخت، کمبودی برای پسرش باقی نگذاشته بود، می باشد. این مسأله یکی از معضلات جامعه‌ی مصر در آن زمان شمرده می شد؛ چرا که رمان‌ها و نوشته‌های یوسف السباعی آینه‌ی تمام نمای وضعیت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه‌ی نویسنده بود و وی با بیان این مشکلات در رمان‌های خود تلاش می کرد تا خوانندگان با مطالعه‌ی آن مطالب نسبت به این مشکلات اشراف داشته و در جهت بهبود آن گام بردارند؛ در ادامه نمونه‌ای از متن رمان ارائه خواهد شد:

«و عندما عادت سيدة لم تم ليلتها. هل ممكن أن يأخذ جابر الصبي؟ كيف؟ بالقوة؟! لا يستطيع. لا يمكن أن يقتحم بيتها. لأنه ليس له عليها حق ولا يمكن أن يخطفه من المدرسة لأنها قد أوصت عم عثمان البواب وهي حريصة على ألا تتركه وحده أبدا في الشارع. ولكنه سيقول غدا إنه سيستحق الولد. إنها تعرف أنه بعد سنوات سبع يصبح الولد من حق أبيه» (السباعي، ۱۹۶۹: ۲/ ۷۳۶-۷۳۷).

احساسی که سیده در زمان فرا رسیدن موعد حضانت جابر نسبت به عباس تجربه کرده، برای هر مادری بسیار آزار دهنده است. البته در محاکم قضایی زمانی که پدر شایستگی نگهداری فرزندش را دارا نباشد، حکم حضانت از سوی قاضی لغو می گردد و به مادر واگذار می شود؛ ولی در این رمان با توجه به حکم ناعادلانه‌ای که قاضی در قبال حضانت جابر صادر می کند اوج بی-عدالتی را در وضعیت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جامعه حاضر نشان می دهد.

زن و تعدد زوجات

در رمان نحن لا نزرع الشوك موضوع تعدد زوجات و چند همسری مطرح است که با توجه به نگاه جامعه‌ی مصر نسبت به زن می‌توان چنین عملی را توسط برخی مردان مشاهده نمود؛ سیده به عنوان زنی که شخصیت اصلی داستان است، پس از آنکه علام قصد ازدواج با او را مطرح می‌کند، با مشورت خانواده حمدی، راضی به این ازدواج شده و راهی خانه‌ی خانواده علام می‌شود. پس از حضور در آن خانه و برخورد با مشکلاتی که مادر علام بر سر راه او قرار می‌دهد، با صحبت با علام تصمیم می‌گیرد تا تمام پس‌اندازهای خود که طی سال‌ها کارکردن در خانه محمد صمدونی جمع کرده بود را در اختیارش قرار دهد تا علام به دنبال خانه‌ای مستقل بگردد و بتواند آرامش و آسایش را به کانون خانواده دو نفره‌شان بازگرداند؛ ولی علام با به دست آوردن آن پول‌ها تصمیم به ازدواج مجدد با زن دیگری می‌گیرد و با تهیه‌ی خانه‌ای جداگانه، زندگی‌اش را با آن زن آغاز می‌کند و سیده پس از شنیدن این موضوع، زندگی را همچون گردابی در مقابل خود می‌بیند که تمام آرزوها و ارزش‌هایی که برای زندگی زناشویی داشته را با خود می‌برد و نابود می‌کند و از سوی خانواده علام نیز حمایتی به جهت اقدام نادرست پسرشان در حق خودش نمی‌بیند. گویا که این مسأله برای جامعه و عرف پذیرفته شده بود و صرفاً این زن است که به تنهایی باید با این شرایط بجنگد:

«هل تزوجت سعاد بنت الشيخ تهامي؟ و في قلق و ضيق و تحد رد علام و هو يحس أنها تعرف كل شي. أجل. و فتحت لها بيتا في إمبابة؟ و بنفس اللهجة المتحدية أجب علام: أجل. و نقودي يا علام؟ بمصاغي؟ و أشاح علام بيده في ضيق. مصاعك مصاعك فلتتيني. بشقاي و كدي و عرق السنين التي عملتها؟ و دفعها علام عنه بكل قواه فسقطت على الأرض صارخة» (السباعي، ۱۹۶۹: ۱۲/۴۶۶-۴۶۵).

اقدام علام نسبت به سیده ظلمی آشکار بوده و نهایت بی‌عدالتی در مقابل یک زن را تداعی می‌کند که حتی خانواده نیز نسبت به این عمل موضع‌گیری نکرده و آن را موجه می‌دانند.

پدیده‌ی شیء وارگی

در رمان نحن لا نزرع الشوك، مسأله‌ی پول امری حیاتی است که در مقابل ارزش‌هایی مانند اصالت، عدالت، آزادی و عشق مقدم شمرده شده است. می‌توان به عنوان مثال به سیده قهرمان مسأله‌دار رمان اشاره نمود که برای به دست آوردن پول و ترس از فقر به خانه‌ی فحشا روی آورد؛ اما روز به روز به ثروت بیشتری رسید و در اینجا پول برابر است با ارزش و تمام هویت و آبروی یک

زن. در نمونه‌ای دیگر می‌توان علام و عباس را مثال زد که آنقدر پول برای آن‌ها ارزشمند بود که همسرشان را برای به دست آوردن آن سرمایه، فریب داده‌اند؛ حتی عباس برای اخاذی از سیده و رفع نیازهای مالی‌اش، او را مورد شکنجه و تهدید قرارداد و سیده برای به دست آوردن طلاق، مجبور به پرداخت هزینه‌ی بسیار هنگفتی به عباس می‌شود؛ حتی عباس برای واگذاری حضانت فرزندش به سیده هم مبلغ بسیار بالایی را از او درخواست می‌کند که از توان سیده خارج است. در این رمان مخاطب با جامعه‌ای مواجه است که رفع نیازها و آرزوهای خود را صرفاً در پول و ارزش‌های مادی می‌دانند و ثروت و پول مشغله‌ی ذهنی بسیاری از آنان است؛ در حقیقت با جامعه‌ای کمیت‌محور و مادی‌گرا مواجه می‌باشد.

نتیجه

ساختارهای معنادار رمان موردنظر بر اساس نظریه‌ی ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن، بیانگر مفهوم تعلق این اثر به جامعه‌ی مصر است و جهان‌بینی او نیز مبتنی بر مفهوم دیدگاه یکپارچه درباره‌ی واقعیت جامعه‌ی خود و نوع دیالکتیک؛ یعنی ارتباط متقابل جامعه و فرد در این رمان می‌باشد. از سوی دیگر، آگاهی واقعی از وضع موجود جامعه و فاعل فرافردی، یعنی تمام افرادی که عامل این شرایط هستند و قهرمان مسأله‌دار رمان، همگی در این اثر متناسب با الگوهای گلدمن ترسیم می‌شوند که همگی ابتدا در مرحله‌ی دریافت قابل درک هستند، سپس نویسنده در مرحله‌ی تشریح با بیان مسائل و معضلات اجتماعی و سیاسی، به بررسی ساختار سیاسی و اجتماعی جامعه می‌پردازد.

از آنجایی که این رمان از درون‌مایه‌های اجتماعی برخوردار است، نویسنده در آن، تنها بازتابی از دیدگاه خود نسبت به جامعه‌ی مصر را القا نمی‌کند؛ بلکه از رخدادهای اجتماعی آن دوره در بستر جامعه نیز سخن می‌گوید؛ از این‌رو تمایلات نویسنده به استفاده از روش آگاهی واقعی در متن رمان، نشان‌دهنده‌ی سطح آگاهی مردم نسبت به مشکلات و مسائل اجتماعی آن دوره نیز می‌باشد که به صورت قابل توجه‌ای در متن رمان نمود یافته است.

نویسنده در زمینه‌ی آگاهی ممکن در رمان به خوبی عمل ننموده است؛ چرا که بیشتر به بیان تحولات جهان حقیقی و مسائل اجتماعی جامعه‌ی مصر پرداخته و هیچ‌گونه خیال‌پردازی و بیان ضمنی در متن او دیده نمی‌شود. در واقع وضعیت اجتماعی ترسیم‌شده در رمان به گونه‌ای بود که

نویسنده راهی جز بیان مستقیم و صریح جزئیات رخدادها نداشته که البته چنین متنی بر طبق نظریه‌ی گلدمن، رونوشتی صرف از عالم واقع در جامعه است و فاقد ارزش هنری می‌باشد. درخصوص جهان‌بینی و جهان‌نگری نویسنده در ارتباط با ساخت اثر طبق نظریه‌ی گلدمن، یوسف السباعی تصورات، اعتراضات و چالش‌های مردم طبقه‌ی خود را در باب مسائل اجتماعی در حیطه‌ی زنان اختصاص می‌دهد و آن‌قدر نسبت به تغییر وضعیت اجتماعی ناامید است که با بیان مشکلات و بحران‌هایی که حاکم است، قصد بیداری ملت و دادن آگاهی برای رفع چنین موانعی را دارد.

منابع و مأخذ

- ابراشته، سوسن (۲۰۱۹)، الأدب النسوي بين الرفض والتأييد وبداياته في الوطن العربي، إحياء، (۳)، ۲۲۵-۲۴۳.
- الأنطاكي، يوسف (۲۰۰۹)، سوسيولوجيا الأدب، الآليات والخلفية الإيستيمولوجية، القاهرة، رؤية للنشر و التوزيع.
- باسكادي، يون (1986)، البنيوية التكوينية ولوسيان غولدمان (من مجموعة البنيوية التكوينية والنقد الأدبي، ترجمة: محمد سيلا، ط2، بيروت: مؤسسة الأبحاث العربية.
- بدران، مارجو (۲۰۰۰)، رائدات الحركة النسوية المصرية والإسلام والوطن، ترجمة علي بدران، مصر: المجلس الأعلى للثقافة.
- درویشی، داریوش (۱۳۹۳)، تمایز روش دیالکتیکی سقراط و افلاطون، منطق پژوهی، (۲)، ۷۵-۴۹.
- السباعی، یوسف (۱۹۶۹)، نحن لا نزرع الشوك، مصر: مكتبة مصر.
- سعداوي، نوال (۱۳۵۹)، جهره عريان زن عرب، ترجمه: مجید فروتن و رحیم مرادی، تهران: انتشارات روزبهان.
- شحید، جمال (۱۹۸۲)، في البنيوية التركيبية، (دراسة في منهج لوسيان غولدمان)، بيروت: دار ابن رشد.
- شعلان، عبدالوهاب (۲۰۰۸)، المنهج الاجتماعي و تحولاته من سلطة الايديولوجيا الى فضاء النص، الأردن: عالم الكتب الحديث.
- شهبازی، آرزو، حسینی، مریم و عسگری حسنکلو، عسگر (۱۳۹۳)، نقد ساخت‌گرای بی‌تکوینی رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود، مطالعات داستانی، (۳)، ۹۱-۶۶.
- شیرزاده، نسرین و خمسه، شروین (۱۳۹۶)، تحلیل جامعه‌شناختی رمان «سهم من» با تکیه بر نظریات «لوسین گلدمن»، تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)، (۳۶)، ۱۰-۱۷۹.
- عسگری حسنکلو، عسگر (۱۳۸۷). سیر نظریه‌های جامعه‌شناختی ادبیات، ادب پژوهی، (۴)، ۶۳-۳۳.
- عصفور، جابر، (۱۹۸۱)، قراءة في لوسيان جولدمان عن البنيوية التولدية، الفصول، (۲)، ۱۰۰-۸۴.
- غولدمان، لوسیان (۲۰۱۰)، الإله الخفي، ترجمه: زبیده القاضی، دمشق: الهيئة العامة السورية للكتاب
- گلدمن، لوسین (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی ادبیات (دفاع از جامعه‌شناسی رمان)، ترجمه: محمد جعفر پوینده، تهران: نشر چشمه.

محمودی، فتانه، شرفخواه، مزده و پیروز، غلامرضا (۱۳۹۸)، ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن به مثابه روشی در نقد آثار هنرهای تجسمی (مطالعه موردی عکس‌های دوره قاجار)، نقد ادبی، ۱۲(۴۸)، ۱۷۴-۱۴۳.
مختاری، مسروره (۱۳۹۸)، تحلیل محتوایی رمان آتش به اختیار اثر محمدرضا بایرامی براساس جامعه‌شناسی رمان «جورج لوکاک» و «لوسین گلدمن»، پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، ۱(۱)، ۳۰۲-۲۸۴.

DOI: <https://doi.org/10.30465/lir.2019.3836>

ندیم خشفه، محمد. (1977)، **تأصيل النص**. مركز الإنماء الحضاري.
ولی پور هفشجانی، شهناز (۱۳۸۷). لوسین گلدمن و ساخت‌گرایی تکوینی، مجله دانشکده‌ی علوم انسانی دانشگاه سمنان، ۷(۲۵)، ۱۴۳-۱۲۹.

یاری، یاسمن (۱۳۹۴)، حقوق اجتماعی زن در اندیشه محمد قاسم امین، پژوهش‌های علوم تاریخی، ۷(۲)، ۱۴۴-۱۲۵.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jhss.2016.59454>

النقد الاجتماعي لرواية "نحن لانزرع الشوك" ليوسف السباعي على ضوء نظرية البنيوية التكوينية لغولدمان

سوكند نصراللهي^١

سيده أكرم رخشنده نيا^٢

سيد اسماعيل حسيني أجداد^٣

المُلخَص

النقد الاجتماعي يرى أن الكاتب، بالإضافة إلى تأثيره بمجتمعه، يؤثر بدوره في المجتمع والبيئة الاجتماعية من خلال خلق العمل الأدبي، ولوسيان غولدمان يعد من أبرز المفكرين في هذا المجال. حيث يشير إلى أن الكاتب ليس هو الوحيد الذي يحدد بنية النص أو تقدم الأحداث داخله، بل يشدد على دور الآخرين والشعب في المجتمع. وفي تحليل الأعمال الأدبية، تُطرح مفاهيم مثل الشخصية الإشكالية، البنية ذات المعنى، ظاهرة الشينية وغيرها. بناء على هذا، يتم في هذه الدراسة تحليل رواية "نحن لا نزرع الشوك" للكاتب يوسف السباعي باستخدام المنهج الوصفي- التحليلي ومن خلال إطار النقد الاجتماعي، اعتماداً على نظرية البناء التطوري للوسيان غولدمان. تُظهر نتائج البحث أن البنية ذات المعنى في الرواية، وفقاً لنظرية غولدمان، تعكس انتماء هذا العمل إلى المجتمع المصري ورؤية الكاتب العالمية المبنية على منظور شامل للواقع الاجتماعي في مجتمعه. يخصص يوسف السباعي في روايته قضايا الاعتراضات والتحديات الاجتماعية التي يواجهها المواطنون، مُركِّزاً بشكل خاص على موضوع المرأة، ويبدو أنه قد فقد الأمل في تغيير الوضع الاجتماعي لدرجة أنه، من خلال تسليط الضوء على المشكلات والأزمات السائدة، يسعى لإيقاظ الوعي في الأمة وتحفيزها على العمل لإزالة هذه الموانع.

الكلمات الدلالية: النقد الاجتماعي، لوسيان غولدمان، البنيوية التكوينية، يوسف السباعي، رواية نحن لانزرع الشوك.

^١ خريجة ماجستير من قسم اللغة العربية وآدابها جامعة كيلان

^٢ استاذة مشاركة في قسم اللغة العربية بجامعة كيلان

^٣ أستاذ مشارك في قسم اللغة العربية بجامعة كيلان